

**“TÜRK HALKLARININ TÜRKÇE İLK
YAZILI ESERLERİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU”
02-03 Ekim 2018/Karakol/KIRGIZİSTAN**

BİLDİRİ KİTABI

ИЛИМИЙ МАКАЛАЛАР ЖЫЙНАГЫ

**“TÜRK ЭЛДЕРИНИН ЖАЗУУ ТҮРҮНДӨГҮ АЛГАЧКЫ
ЧЫГАРМАЛАРЫ ЭЛ АРАЛЫК СИМПОЗИУМУ”
02-03 Октябрь 2018-ж.
Каракол ш./ Кыргызстан**

ISSN: 1561-9516

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hayrettin İVGİN Dünya Söz Akademisi Başkanı

Doç. Dr. Kenan KOÇ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Öğretim Üyesi

ЭДИТОРЛЭР

Проф. Др. Хайреттин Ивгин Дүйнө сөз академиясынын төр агасы
университеттин

Доц. Др. Кенан Коç Мугла С. Кочман атындагы ага окутуучусу

ATEBETÜ'L HAKÂYIK'TA EPİTETLER

Prof. Dr. Eyüp AKMAN¹

ÖZET

Bir şâir veya yazarın gücü de zaafı da, dili kullanabilme başarısıyla alakalıdır. Edebî eserin ana malzemesi olan dil; onu kullananın kabiliyet, kültür, kısacası becerisiyle eseri değerli kılar. Bir varlığın veya bir kahramanın adını, bir sıfat veya sıfat gurubu ile tamamlayan söz ve yapılarla verilen ad olarak tanımlanan epitetin, bir edebî eserde ne şekilde kullanıldığı, kullanılma sıklığı o eserin ve eseri meydana getiren şahsın başarısını göstermede önemli ölçüt olarak kabul edilebilir.

Kutadgu Bilig hakkında Türkiye ve Türkiye dışında yüzlerce araştırma yapılmasına rağmen Atebetü'l Hakayık üzerine yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Buna pek çok sebep gösterilebilir. Bu sebeplerden biri de eserin sadece didaktik bir eser olduğu, lirizmden uzak bulunduğu, kısacası sanatsal değerinin az olduğudur.

Biz bu bildirimizde Atebetü'l Hakayık'ta bulunan epitetleri tespit ederek yukarıda sözünü ettiğimiz hükümlerin Atebetü'l Hakayık ve yazarı hakkında ne derece doğruluk payı olduğunu ortaya çıkarmaya çalışacağız. Epitetleri tespit etmek yöntemi, daha evvel başta Dede Korkut Kitabı olmak üzere bazı destanlara da uygulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Atebetü'l Hakayık, epitet, Edip Ahmet

ABSTRACT

EPITHETS IN "ATEBETÜ'L HAKAYIK"

Both the strength and the weakness of a poet or writer is related to his ability to use the language. The language which is the essence of the literary work makes it valuable by his potential, culture, and skill of the person who uses it. How and how often the epithet, which is defined as the name given to the word and the structure that completes the name of a hero with an adjective or adjective group, is used can be considered as an important measure to show the success of the person and the literary work.

Though hundreds of research have been done about Kutadgu Bilig in and outside Turkey, research on Atebetü'l Hakayık is quite limited. Many reasons can be said for this. One of these reasons is that the work is only a didactic work, it is far from lyricism, in short, its artistic value is low.

In this paper we will try to measure Atebetü'l Hakayık in terms of the measures mentioned above by determining the epithets in it. The method of determining epithets has already been applied to some epics, especially the Dede Korkut Book.

Key Words: Atebetü'l Hakayık, epithet, Edip Ahmet

¹ Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi

İlk dönem Türkçe İslâmî eserlerden olan Kutadgu Bilig hakkında son zamanlarda epey çalışma yapılmıştır. Bir araştırmaya göre Kutadgu Bilig üzerine 2015 yılı itibariyle; tez, kitap, makale, bildiri olmak üzere toplam 687 adet inceleme bulunmaktadır(Uçar 2015). Atebetü'l Hakâyık hakkında ilk olarak Necip Asım'ın çalışma yaptığı 1918 yılını temel alırsak, bu eser üzerine yüz yıl içinde çok az çalışma yapıldığını görürüz. Eserle ilgili, üniversitelerde bir doktora, üç yüksek lisans çalışması yapılmıştır.²Bu yüzyıllık süre içinde yapılan araştırmaların tam listesini vermek bu gün konumuz dışındadır. Fakat en son olarak Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi tarafından Ankara'da 28-30 Haziran 2018 tarihleri arasında yapılan sempozyumu zikretmekte fayda vardır. Sempozyumun adı "Atebetü'l Hakâyık ve İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Sempozyumu"dur. Sempozyumda 156 bildiri sunulmuştur. Bunlardan 51 tanesi Atebetü'l Hakâyık ile ilgilidir. Sempozyum bildirileri basılmamıştır. Sadece bildiri özetlerine internet üzerinden ulaşılabilir. Atebetü'l Hakâyık ile ilgili yapılan çalışmalara sözü geçen sempozyumda sunulan bildirileri de ilave edersek Kutadgu Bilig hakkında yapılan çalışmaların yarı sayısına dahi ulaşamamış oluyoruz. Bu sebepten dolayı biz de Atebetü'l Hakâyık üzerinde birkaç söz söyleme gereği duyduk.

Atebetü'l Hakâyık XII. veya XIII. yüzyılda yazılmış didaktik bir eserdir. Eserin adının anlamı, "hakikatler eşiği"dir. Eserin müellifi Yükneklî Edip Ahmet'tir. Eser, aruzun feülün feülün feülün feül kalıbıyla yazılmış ve toplamda 512 dizeden oluşmaktadır. Ne Yükneklî ne de eserin müellifi Edip Ahmet hakkında net bilgi yoktur. Esere sonradan ilave edilen ve kimin yazdığı meçhul olan dörtlükte, Edip Ahmet'in doğuştan kör olduğu kayıtlıdır. Eserin sonuna Emir Seyfettin'in ilave ettiği kıtada Edip Ahmet için "edipler edibi, fazıllar başı" denilmektedir. Arslan Hoca Tarhan'ın ilave ettiği son beyitlerde ise Edip Ahmet'in doğum yerinin gönüller açan, sefalı Yükneklî, babasının adının Mahmut olduğu ve eserin Kaşgar dili ve Arap usulüne göre yazıldığı ifade edilmektedir. Eser üzerine detaylı inceleme yapan Reşit Rahmeti Arat bu bilgilerden öteye gidememiş sadece bazı kaynaklardaki rivayetleri zikretmiştir³.

2007 yılında yayınlanan bir makalede Edip Ahmet'in mezarının bulunduğu yer hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre mezar, Kazakistan'ın Türkistan (Yese)şehrine 15 km uzaklıkta kuzey-batı yönündedir ve bir yığma tepe şeklindedir. Mezarın levhasında "Jüyneklî Töbe, bul jerde XII. Gasır akın,filozof Ahmet Jüyneklî ömür sürgen" yazmaktadır. Mezarın bulunduğu köyün adı Jüyneklî'tir(Uysal 2007:1198).

Eserin altı nüshası bulunmaktadır. Bunlardan üçü tam, üçü parçalar halindedir. İlk nüsha olan Semerkand Nüshası, 1444 yılında Zeynelabidin adında biri tarafından istinsah edilmiş ve Uygur harfleriyle yazılmıştır. Ayasofya kitaplığında bulunmaktadır. R. Rahmeti Arat, eserin adını Atebetü'l Hakâyık olarak okumuştur. B ve C nüshaları İstanbul nüshaları olarak bilinir. B nüshası 1480 yılında Abdürrezzak Bahşî tarafından istinsâh edilmiştir. Uygur harfleriyle yazılmış ve sözcüklerin altlarında bunların okunuşları harekeli Arap harfleriyle gösterilmiştir. Her iki nüshayı da Necip Asım bulmuştur. Necip Asım bu ikinci nüshayı 1918 yılında iki cilt olarak "Hibet-el Hakâyık"⁴ adı altında yayımlamıştır. C nüshasının ise II. Bayezîd zamanında

² Doktora tezi: Neslihan Başkan, Atebetü'l Hakâyık Bağlamında Ahlak Kavramı ve Tıp Etiği, 2013, Osman Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, ss.158. Yüksek Lisans tezleri: Bilgehan Gökdağ Atsız, Atebetü'l Hakâyık Grameri, 1989,Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ss.133;İbrahim Salar, Atebetü'l Hakâyık'ta Fiil, 2013 Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ss.291;Çağlayan Yılmaz, Atebetü'l Hakâyık'ın Söz Dizimi, 2013, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,ss.217

³R.R. Arat, Yakut'un "Mu'cemü'l-büldan" ve Cüveynî'nin "Cihangüşa" adlı eserlerinde geçen "Agnak" adlı yerin Yükneklî olamayacağını belirtir ve Ali Şîr Nevâî'nin "Nesa'imü'l-mahabbe" adlı eserinde Edip Ahmet için yazdığı "Bağdat civarında yaşamış ve İmâm-ı Âzam'ın talebeliğini yapmış" ifadesini efsaneleşmiş bir rivâyet olarak aktarır(Arat 2006:7).

⁴ Anlamı, "Gerçekler Armağanı"dır.

istinsâh edildiği tahmin edilmektedir. Kitap, harekeli Arap harfleriyle yazılmıştır ve adı “Hibet-el Hakayık” tır. Bu nüsha Topkapı sarayı kitaplığı Hazine bölümündedir. Dördüncü nüsha da Arap harfleriyle yazılmış olan Vezirköprü nüshasıdır. Hangi tarihte ve kim tarafından yazıldığı belli değildir. Bu nüshada eserin adı “Gaybet-el Hakayık”⁵ şeklindedir (Kudret 1995:95).

Yukarıda sözünü ettiğimiz sempozyumda “Atebetü'l Hakâyık'ın Hollanda Nüshası” adında bir bildiri sunulmuştur. Bildiriyi sunan Dr. Serkan Çakmak'tır. Bildiri özetinden anladığımıza göre bu nüsha, Hollanda'da Groningen Üniversitesi kütüphanesinde HS 474 numarada kayıtlı bir mecmua içinde yer almaktadır. Arap harfli ve harekeli olan bu nüshanın tarihi 977(M.1396/1397)'dir. Bu durumda Atebetü'l Hakâyık'ın nüsha sayısı yediye çıkmış ve en eski tarihli nüsha da Hollanda nüshası olmuş oluyor.

Eser, 40 beyitlik bir giriş ile başlar. Bunların beşi Tanrı'nın, beşi peygamberin, beşi dört sahabenin, on dördü Emir Muhammed Dad İspahsalar Beyin medhine, son altı beyit de kitabın yazılma amacını anlatmaya hasredilmiştir. Manzumenin asıl metnini 9 bablık (101 dörtlük) kısım oluşturmaktadır. Metne daha sonra iki dörtlük ile 10 beyit ilave edilmiştir. İlave edilen ilk dörtlüğün müellifi meçhuldür. İkinci dörtlüğün müellifi Timur Emirlerinden Emir Seyfettin olarak tahmin edilmektedir. İlave 10 beytin müellifi yine Timur Emirlerinden Emir Arslan Hoca Tarhan'dır.

Asıl metni oluşturan babların adları ve sayıları şöyledir:

- 1-Bilginin faydası ve bilgisizliğin zararı hakkında (12 dörtlük)
- 2-Dilin muhafazası hakkında (12 dörtlük)
- 3-Dünyanın dönekliği hakkında (12 dörtlük)
- 4-Cömertliğin medhi ve hasisliğin zemmi hakkında(10 dörtlük)
- 5-Tevâzu ve kibir hakkında (7 dörtlük)
- 6-Harislik hakkında (6 dörtlük)
- 7-Kerem, hilm ve diğer iyilikler hakkında(16 dörtlük)
- 8-Zamanenin bozukluğu hakkında (21 dörtlük)
- 9-Kitap sahibinin özrü hakkında (5 dörtlük)

Asıl konumuz olan epitelere geçmeden evvel eserin edebî yönü hakkında da birkaç söz edelim. Fuat Köprülü Atebetü'l Hakâyık'ın vasıfları ve Edip Ahmet'in sanatçılığı hakkında şunları söyler: “Mesela tabiat zevki bu eserde asla mevcut değildir. Sanat telakkisinden külliyyen mahrum, kuru, muttarid ahlâkî tâlimattan ibaret bir manzûme: İşte Atebetü'l Hakâyık'ın başlıca mümeyyiz vasfı!” der ve Edip Ahmet'in ününün sanatkar olmasında değil, bir veli sıfatıyla halk arasında kazanmış olduğu kutsiyette aranması gerektiğini ifade eder(Köprülü 2009:203).

Reşit Rahmeti Arat da Köprülü ile aynı fikirdedir. Arat, Edip Ahmet ile Yusuf Has Hâcibi mukayese ederek Edip Ahmet ve eseri hakkında şöyle diyor: “Umûmiyetle kuru, en mütevâzi duygu parıltılarından uzak, kendi işini bilen ve vazifesinas bir ahlak hocası gibi, malum bir programı sonuna kadar takrir eden sert ve bir dereceye kadar kaba ve cansız bir ifade tarzı kullanması, ne fazla şahsi mukayeselere yer ayırıyor ve ne de okuyucularda bunların

⁵ Bu adı “Aybet-el Hakayık” şeklinde okuyanlar da vardır. Anlamı “Gerçekler Heybesi”dir.

canlanmasına imkân bırakıyor. Maksat ve gayeleri birbirine yakın olmakla beraber Yusuf ile Edib Ahmet'i şâir ve mütefekkir olarak mukayeseye bile imkân yoktur"(Arat 2006:6).

Eserdeki epitetleri inceledikten sonra bu hükümler hakkında bir değerlendirmede bulunacağız.

Epitet kavramı ilk olarak , Sözlü Formül Kuramı (Milman Parry ve Albert Lord'un kuramı)olarak bilinen kuramla Homeros'un destanlarının nasıl teşekkül ettiğini ortaya çıkarmak için yapılan çalışmalar sırasında gündeme gelmiştir. Buna göre hazır söz kalıpları, formüller, sıfatlar, sıfat grupları epitet olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de epitet kavramını ilk gündeme getiren ve bunu Dede Korkut Hikâyeleri kahramanlarına uygulayan İlhan Başgöz olmuştur. İlhan Başgöz epiteti şöyle tanımlar: "Epitet, bir ismi veya folklor araştırmalarında kahramanın ismini bir sıfatla veya isimle veya bir sıfat cümlesi ile tamamlayan söz ve cümlelere verilen addır(Başgöz 1998:35).

İlhan Başgöz sözü geçen incelemesinde sadece kahramanlara koşulan epitetler üzerinde durmuş, kavramlar, Tanrı ve dinî kişiliklerin epitetlerden söz etmemiştir. Buna göre 71 karakterin özelliklerini 17 başlık altında incelemiştir(Başgöz 1998).

Konuyla ilgili olarak, İlhan Başgöz'den sonra, Mehmet Aça'nın, Kamil Veliyev'in, Şakir İbrayev'in çalışmaları ile bazı tezleri görüyoruz⁶. Makale düzeyinde ise son çalışmalardan olan Salahattin Bekki'nin Köroğlu'nun bir şiirinin epitetlerini tespitini gösterebiliriz(Bekki 2012).

Atebetü'l Hakâyık'taki epitetler aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir.

1-Tanrı ile ilgili epitetler

İlhan Başgöz'ün, Dede Korkut kitabındaki epitetleri incelerken sadece "insan kahramanlarına koşulan epitetler" üzerinde durduğunu söylemiştik. Tanrı, peygamber ve diğer dinî şahsiyetler ile kavramların epitetlerini incelemesine dahil etmemiştir. Biz bu çalışmamızda, Atebetü'l Hakâyık'ta yer alan kişi, kavram ve dinî şahsiyetlerin epitetlerini tespit ettik. Bunlardan ilki Tanrı'ya koşulan epitetlerdir.

İslamî devrede yazılan her eser, önce Allah'ı, Hz. Muhammed'i ve dört halifeyi öven bir giriş ile başlar. Atebetü'l Hakâyık'ın ilk 20 beyti, "Tanrı'nın Medhi Hakkında"dır. Bu beyitlerde geçen Tanrı ile ilgili epitetleri vermeden önce Dede Korkut Kitabı ile Kutadgu Bilig'de bu epitetlerin nasıl geçtiğine bakalım.

Deli Dumrul ile Kazılık Kocaoğlu Yigenek hikâyelerinde Tanrı şöyle anlatılmış:

Yücelerden yücesin

Kimse bilmez necesin

Görkglü Tanrı

Nece cahiller seni gökte arar, yerde ister

Sen hod müminler gönlündesin

Dâyim duran Cebbâr Tanrı

Bâki kalan Settâr Tanrı

⁶ Bu tür çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. (Bekki 2012).

Kakıduğın kahr eden **kahhar Tanrı**

Kutadgu Bilig’de ise Tanrı’nın övgüsüne 33 beyit ayrılmıştır. Bunlar içinde en çarpıcı olanlar şunlardır:

1/2:Törütgen igidgen keçürgen idim/**Yaratan, yetiştiren, göçüren** tanrım

6/1: Ay erklig ugan mengü mungsuz bayat/Ey **güçlü, yeterli, sonsuz** Tanrı

10/1: Siziksiz bir ök sen ay mengü açu/Kuşkusuz **birsin ey sonsuz** Tanrı

10/2: Katılmaz karılmaz sakışka saçu/**Katılmaz, karılmaz, tek** olan ayrı

17/1: Yorımaz ne yatmaz udımaz odug/**Yürümez, yatmaz, uyumaz**

17/2: Ne mengzeg ne yangzag kötürmez bodug/**Benzersiz, eşsiz, anlatılmaz**

20/1: Ay sırka yakın ay köngülke ediz/Ey **sırta yakın, ey gönülde yüce**

Yukarıdaki iki eserden sonra Atebetü’l Hakâyık’a bakalım. Edip Ahmet, Tanrı’yı 10 beyit ile övmüştür. Bu beyitler içinde Tanrı’ya koştugu epitet sayısı çok azdır ve bunlar da herkesin bildiği, Allah’ın sıfatlarıdır.

19⁷-Bu kudret idisi ulug bir bayat. (O **kudret sahibi, büyük bir** Tanrı’dır.)

37-İlahi keçürgen idim sen keçür.(Tanrım, sen **bağışlayan** Rabbimsin, sen bağışla.)

454-Kazalar yoritgan yaratgan melik. (**Kaza ve kaderi yürüten, tanzim eden** Tanrıdır.)

Bir esere edebîlik katan özelliklerin başında, yazarın hayal dünyasının genişliği ve buna bağlı olarak kelimeleri kullanım biçimi gelir. Bu küçük mukayese ile Edip Ahmet’in eserinin zayıflığı ortaya çıkmış bulunmaktadır. Diğer epitetler şöyledir:

2-Peygamber Hz. Muhammet ile ilgili epitetler

Atebetü’l Hakâyık’ta Hz Muhammet’in övgüsüne sadece beş beyit ayrılmıştır. Buradaki epitetler şunlardır:

23-Ol ol halk talısı kişi kutlugı. (O yaratılanların **en seçkini** ve insanların **en kuflusudur.**)

25-Resuller örüng yüz bu ol yüzke göz.(Resuller **beyaz bir yüzdür**, O ise bu yüzün **gözüdür.**)

26-Ya olar kızıl eng bu engke mence. (Yahut onlar **al yanaktır**, O ise bu yanağın **benidir.**)

3-Dört sahabe ile ilgili epitetler

Dört sahabenin övgüsü için eserde beş beyit bulunur. Burada Hz. Ali ile ilgili olarak sadece iki epitet tespit edilmiştir.

34- Ali törtilenci ersig, tonga. (Dördüncüsü **yiğit** ve **kahraman** Ali’dir.)

4-Emir Muhammed Dâd İspehsâlâr ile ilgili epitetler

⁷ Bu numaralar eserin dize numarasıdır. Metnin orijinalini ve günümüz Türkçesiyle aktarımını Reşit Rahmeti Arat’ın eserinden aynen aldık.

Atebetü'l Hakâyık'ta Edip Ahmet'in kitabını ithaf ettiği Büyük Emir Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'in övgüsüne 14 beyit ayrılmıştır. Bu beyitler içinde, bey ile ilgili epitet sayısının çokluğu dikkat çekmektedir.

46-Anın birr u cudı bedi' ihsânı.(Onun iyiliği, cömertliği **eşsiz** ihsânı.)

47- Ol ol akl ukuş huş hiredka mekan.(O akıl, anlayış, şuur ve zeka mekânı.)

48-Bilig ma'dini hem fazilet kanı. (**Bilgi ocağı ve fazilet kaynağıdır.**)

49-Simaktin edizrek tutar himmet ol.(O, himmeti, göğün en yüksek katında yer alan Simak yıldızından daha yüksek tutar.)

51-Re'iyyetka müşfik selim til halim.(O, reayaya karşı **şefkatli**, doğru ve **yumuşak dillidir.**)

52-Velikin busarda Şera aslanı.(Fakat hiddetlendiği zaman **Şera aslanı** kesilir.)

53-Salabet içinde Umer teg erip.(O, metanette, dayanıklılıkta **Ömer** gibidir.)

54-Şehavet semahat tutar Usman'ı. (Cömertlikte **Osman'a** denktir.)

55-Tetiklikte kendü ayastın ozup.(O, fetanette tetiklikte Gazneli Mahmud'un nedimi **Ayaz'**ı geçer.)

56-Dad insaf tutar çın anuşirvanı. (Adalet ve hakkaniyette gerçek bir **Anuşirvan'**dır.)

59-Aya şahım erdemlerin sanagan. (Ey şahımın faziletlerini sayan kimse)

60-Sanar mu ediz kum uşak taş sanı. (Sahradaki kum ve ufak taşlar sayıya gelir mi?)

61-Siyaset riyaset kiyaset kerem. (**Siyaset riyaset kiyaset kerem sahibi.**)

62-Ziyadet ula adl eşit uk munı (ve bunlara özellikle **adaleti** ekle, bunları işit ve anla.)

63-Yime mecd mürüvvet fütüvvetugan. (Bir de **şeref, insaniyet ve mertlik** bunların hepsini.)

64-Ata kıldı şahımka bu cümle ni.(Kadir tanrı şâhıma ihsan etti).

67-Tengizdin kerimrek şahım ming kata.(Şahım denizden bin kat daha **kerimdir.**)

5-Atebetü'l Hakayık'ın kendisi için de Edip Ahmet şu epitetleri koşmuştur.

77-Bezeditim kitabını nevadir sözü n. (Kitabı **nadir sözlerle** süsledim)

78-Bakıglı okıglı asıg alsu tip. (Gören ve okuyan istifade etsin diye.)

465-Bitidim kitabını meva'iz mesel.(Kitabı mevizalar şeklinde yazdım.)

466-Okısa tatır dil yimiş teg asel.(Dil okursa bal **yemiş gibi** tatlı olur.)

475- Bitidim bu tangsuk, turaf sözlerin.(Bu kitabı **nadide ve zarif sözlerle** yazdım.)

6-Bilgi - bilgili kişi/Cahil-bilgisiz kişi ile ilgili epitetler

Eserde bilgi, bilginin faydası ve bilgili kişilerle alakalı 12 dörtlük/48 mısra yer almaktadır. Bunların içinde epitet olabilecek kuruluşlar şunlardır:

85- Bahalığ dinar ol biliglig kişi. (Bilgili insan **kıymetli dinardır.**)

86-Bu cahil biligsiz bahasız bişi. (Cahil ve bilgisiz adam **değersiz bir akçedir.**)

90- Eren körki akıl ol süngeking yilig. (İnsanın ziyneti akıl, kemiğinki iliktir.)

91-Biligsiz yiligsiz süngек teg hali.(Bilgisiz kimse **iliksiz kemik** gibi boştur.)

108- Biligni biligsiz otun ne kılır. (Bilgisiz **odun** bilgiyi ne yapar.)

127-Tavarsızka bilgi tükenmes tavar. (Bilgi, malı olmayan için **tükenmez bir hazinedir.**)

128-Nesebsızka bilgi yirilmez neseb.(Bilgi, nesebsiz için, **verilmez bir neseptir.**)

7-Dil ve söz ile ilgili epitetler

Atebetü'l Hakayık'ta dilin muhafazası ile ilgili bölümde 12 dörtlük bulunmaktadır. Burada kullanılan dil ve söz ile ilgili epitetler şunlardır:

133-Sanıp sözlegen er sözi söz sağı. (Düşünerek konuşan adamın sözü, **sözün iyisidir.**)

134-Öküş yangşagan til unulmaz yağı.(Çok gevezelik eden dil, **karşı konulmaz bir düşmandır.**)

141-Sefih er tili öz başı düşmanı. (Sefih adamın dili kendi başının **düşmanıdır.**)

155-Agız til bezeki köni söz turur. (Ağzın ve dilin ziyneti **doğru sözdür.**)

161-Köni söz asel teg bu yalğan basal. (Doğru söz **bal**, yalan söz **soğan** gibidir.)

163-Bu yalğan söz ig teg köni söz şıfa. (Yalan söz, **hastalık** ve doğru söz, **şifa** gibidir.)

8-Dünya ile ilgili epitetler

Felekten, dünyadan şikâyet insanlık tarihi kadar eski olsa gerek. Bin yıl önceki şikâyetlerin aynısını veya benzerini bin yıl sonra da görebilmekteyiz. Dünyanın dönekliği ile ilgili olarak eserde 12 dörtlük vardır. İşte yaklaşık bin yıl önce, dünya ile ilgili aşağıdaki benzetmelerde bulunmuş Edip Ahmet.

177-Bu ajun ribat ol tüşüp köçgölüg. (Bu dünya konup göçmek için bir **kervan saraydır.**)

191-Tarıglıg tip aymış ajunnu Resul. (Resul, dünya için **tarladır** demiş.)

193- Bekasuz erür bu ajun lezzeti. (Bu dünya lezzeti bâki değildir)

194-Keçer yil keçer teg meze müddeti.(Zevk müddeti yel geçer gibi geçer.)

195-Yigit koca bolur yangı eskirür. (Genç, ihtiyarlar; yeni, eskir.)

196-Kavi erse kamlur kaçır kuvveti.(Kuvvetli çöker, kuvveti gider.)

197-Bu kün bar yarın yok bu dünya nengi.(Dünya malı bugün var, yarın yoktur.)

198-Mening timişing neng adınlar onğı. (Benim dediğın mal, **başkalarının kısmetidir.**)

199-Kamug tolğan irlür tükel eksiyür. (Her dolan, azalır; her tam, eksilir.)

213-Yılan teg bu ajun yılan oklagu.(Bu dünya **yılan** gibidir, yılanı oklamak lazımdır.)

Edip Ahmet'in dünya ile ilgili söylemek istedikleri, Dede Korkut hikâyelerinde daha veciz ve estetikdir.

Hani dediğim bey erenler
Dünya benim diyenler
Ecel aldı yer gizledi
Fani dünya kime kaldı
Gelimli gidimli dünya
Ahir son ucu ölümlü dünya

9-Cömertlik /Cimrilik ile ilgili epitetler

Eserde cömertliğin övülmesi ve hasisliğin yerilmesine 10 dörtlük ayrılmıştır. Bunlara koşulan epitetler de aşağıdaki gibidir:

- 249-Tabiatta yigi adet aybsuzı.(**Tabiatların en iyisi ve adetlerin ayıplanmaması.**)
250-Akılık erür bil buhul körksüzi.(Cömertliktir, bil ki hasislik, bunların **en çirkinidir.**)
251-Eliglerde kutlug birigli elig(**Ellerin en kutlusu**, veren eldir.)
252-Alıp birmegen ol elig kutsuzu.(Alıp da vermeyen el , **ellerin kutsuzudur.**)
253-Bahıllıg otalap ongulmaz ig ol. (Hasislik ilaç ile **iyileşmez bir hastalıktır.**)
257- Bu budun talusu akı er turur.(Bu halk arasında **en iyi adam**, cömert adamdır.)
261-Bahıl nakes otun tavar pasbanı⁸.(Hasis **alçak**, hain ve malının bekçisidir.)

10-Tevazu ile ilgili epitetler

Eserde tevazu ve kibir ile ilgili 7 dörtlük bulunmaktadır. Bunların içindeki epitetler şunlardır:

- 269-Tekebbür kamug dilde yirlür kılık (Kibir, bütün dillerde **yerilen bir huydur.**)
270-Kılıglarda edgü kılıg kodgılıg. (**Huyların iyisi** alçak gönüllülüktür.)
279-Müminlik nişanı tevazu erür.(**Müminlik nişanı** tevazudur.)

11-Harislik ile ilgili epitetler

Edip Ahmet “harislik”i 6 dörtlükle anlatmıştır. Bunların içinde epitet koşulanları şunlardır:

- 303-Bu baylıg çıgaylıg idi kismetü.(Zenginlik ve fakirlik **Tanrının kismetidir.**)
310-harislik igining emin kim bilür (Harislik **hastalığının** ilacını kim bilir?)

12-Kerem, hilm, diğer iyilikler için eserde 16 dörtlük bulunur. Bunların başlıca epitetleri şunlardır:

- 317-Köki körklüg erning huyı körklüg ol. (Aslı **güzel** olan adamın huyu güzel olur.)
318-Bu körklüg kılıkka köngül örklüg ol. (**Güzel** huylu adama gönül bağlanır.)

⁸ Reşit Rahmeti Arat, “tavar pasbanı” kuruluşunu, “malının bekçisi” olarak anlamlandırmıştır. Edip Ahmet, mısrasını olumsuz olarak düzenlemiştir. Bu ifadeyi “davar çobanı” şeklinde yorumlamak daha uygun olur.

323-Yimişsiz yıgaç teg keremsiz kişi. (**Keremsiz** insan, **meyvesiz ağaç** gibidir.)

341-Kerem bir bina teg angar hilm ul ol.(Kerem **bir binadır** ve hilm onun **temelidir**.)

342-Ya bustan teg ol hilm kerem al gül ol.(Yahut hilm **bir bahçeye** benzer ve kerem **kırmızı güldür**.)

13-Atebetü'l Hakayık'ta en uzun bölüm **zamanın bozukluğu** hakkındaki bölümdür. Bu bölüm 21 dörtlükten oluşmuştur. Fakat burada kavramlara koşulan epitet sayısı çok azdır.

385-Bu kün bu ajunda kişilik isiz.(Bu gün bu dünyada insanlık **kötüdür**.)

387-Vefa köli suglup kurup yolları. (Vefa gölünün suyu çekildi, kaynakları kurudu.)

397-Garib erdi İslam garib boldı baz.(İslam **garip** idi , tekrar garip oldu.)

400-Harab boldı meclis budun bi-namaz.(Mescit ise **harap** ve halk **bî-namaz** oldu.)

425-Aya malka suk er yakin bil bu mal.(Ey mala karşı **haris** adam, gerçek bil ki, bu mal)

426-Bu gün kadgu sakınç yarın yük vebal.(Bu gün **kaygı ve düşünce**, yarın ise **yük ve vebaldir**.)

437-Bu ajun mezesi katıglıg meze.(Bu dünyanın tadı **karışıktır**.)

438-İzası öktüşrek mezesi aza. (Eziyeti daha **çok** ve tadı **azdır**.)

441-Hünerlıgka ajun vefasızrak ol.(Dünya hüner sahibi için daha çok **vefasızdır**.)

448-Azu kutsuz ajun karıpmu munar.(Yoksa bu **kutsuz dünya** ihtiyarlayıp bunadı mı?)

Bu tespit ettiğimiz epitetleri tablo halinde gösterelim.

KAVRAM/AD	EPİTETİ
1-Tanrı	Kudret sahibi, büyük, bir, bağışlayan, kaza ve kaderi yürüten
2-Hz. Muhammet	Yaratılanların en seçkini, insanların en kutlusu, beyaz yüzün gözü, al yanağın benî
3-Hz. Ali	Yiğit, kahraman
4-Emir Muhammed	İhsan, cömertlik ve iyilikte eşsiz; bilgi ocağı; fazilet kaynağı; himmette Simak yıldızından yüksek; halka karşı şefkatli, yumuşak dilli; hiddetlendiğinde Şera Aslanı; dayanıklılıkta Ömer; cömertlikte Osman; tetiklikte Ayaz; adalette Nuşirevan; siyaset, riyaset, kerem sahibi; şerefli, insaniyetli, mert; denizden bin kat daha kerim
5-Edib Ahmet'in dili	Nadir söz, bal gibi tatlı söz, nadide ve zarif söz
6-Bilgili insan	Kıymetli dinar
7-Bilgisiz adam	Değersiz bir akçe, iliksiz kemik, odun
8-Akıl	İnsanın ziyneti
9-İlik	Kemiğin ziyneti
10-Bilgi	Tükenmez bir hazine, verilmez bir nesep
11-Düşünerek konuşmak	Sözün iyisi,
12-Gevezelik	Karşı konulmaz bir düşman
13-Sefih adamın dili	Kendi başının düşmanı
14-Ağzın ve dilin ziyneti	Doğru söz
15-Doğru söz	Bal, şifa
16-Yalan söz	Soğan, hastalık
17-Dünya	Kervansaray, tarla, lezzeti bâki olmayan, yılan, tadı karışık, tadı az, eziyeti çok, vefasız, kutsuz
18-Dünya malı	Bu gün var, yarın yok; başkalarının kısmeti; kaygı, düşünce, yük, vebal
19-Cömertlik/Cömert	Huyların en iyisi, adetlerin ayıplanmayanı, halk arasında en iyi adam
20-Hasislik	En çirkin, ilaç ile iyileşmez bir hastalık
21-Veren el	Ellerin en kutlusu
22-Alıp vermeyen el	Ellerin en kutsuzu
23-Hasis	Alçak, hain, davar çobanı
24-Kibir	Yerilen bir huy
25-Alçak gönüllülük	Huyların iyisi, müminlik nişanı
26-Zenginlik	Tanrının kısmeti
27-Fakirlik	Tanrının kısmeti
28-Harislik	Hastalık
29-Keremsiz insan	Meyvesiz ağaç
30-Kerem	Bir bina, kırmızı gül
31-Hilm	Binanın temeli, bahçe
32-İnsanlık	Kötü
33-Vefa	Göl
34-İslam	Garip
35-Mescit	Harap
36-Halk	Bî-namaz

Sonuç: İncelememiz sonucunda, Atebetü'l Hakâyık'ta 36 adet ad, kavram ve şahsiyete epitet koşulduğunu gördük. Bunların içinde epiteti en fazla olan kişi, Emir Muhammed Dad İspahsalar Bey'dir. Bu durumun böyle olması normaldir. Çünkü Edip Ahmet kitabını, öncelikli olarak, Emir Muhammed Dad İspahsalar'ın adı dünyada kalsın diye yazmıştır. Bu bey için koştuğu epitetler incelendiğinde (18 epitet); Köprülü ve Arat'ın yukarıda söylediklerinin aksine, Edip Ahmet'in hayal gücü, benzetmeler ve dili kullanma bakımından oldukça başarılı olduğu görülmektedir. Fakat aynı başarıyı diğer bölümlerde ve aruz veznini kullanmada gösterememiştir.

Şâirin ikinci olarak en fazla epitet koştuğu kavram (9 epitet), dünyadır. Bu kısımda orijinal benzetmelerde bulunmuştur. Dünyayı yılanı benzetmiştir. Yılan, insanlara zarar veren bir hayvandır. Ondan uzaklaşmak, mümkünse kurtulmak lazımdır. Şâir, "yılanı oklamak lazım" diyerek bunu kastetmiştir.

Doğru sözün bal ve şifaya, yalan sözün soğan ve hastalığa, keremin kırmızı güle, vefanın bir göle benzetilmesi gibi hayal ve benzetmeler orijinaldir. Bilgisiz insanı, iliksiz kemiğe benzetmesi de çarpıcıdır.

Araştırmacılar Edip Ahmet'in, başındaki Edip sıfatından hareketle, onun gerçekten edip olduğunu ve başka eserlerinin de olabileceğini söylemektedirler. İncelememiz sırasında gördüğümüz, şâirin yaptığı çarpıcı benzetmeler ve hayaller –sayıca az bile olsa- "istersem yapabilirim" intibasını uyandırmaktadır. Nitekim Edip Ahmet, şâhını pek güzel anlatmıştır.

Diğer bölümlerdeki sanat başarısızlığını, eserin aceleyle yazılmış olabileceği veya şâirin önceliği ile açıklayabiliriz.

Kaynaklar

ATSIZ, Gökdağ Bilgehan(1989).*Atebetü'l Hakayık Grameri*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi

BAŞKAN, Neslihan(2013). *Atabetü'l Hakayık Bağlamında Ahlak Kavramı ve Tıp Etiği*, Osman Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.

BAŞGÖZ, İlhan(1998). "Dede Korkut Destanında Epitetler", *Milli Folklor*, Yıl 10, sayı 37

BEKKİ, Selahattin(2012). "Türkiye'de Epitetler Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Köroğlu'nun Bir Şiirinin Tahlili", *Milli Folklor*, Yıl 24, Sayı 95

ÇAKMAK, Serkan(2018). "Atebetü'l Hakayık'ın Hollanda Nüshası", *Atebetü'l Hakâyık ve İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Sempozyumu*,28-30 Haziran 2018, Ankara

DEMİR, Ekrem(2013)."Atebetü'l Hakâyık'ta Geçen Deyimler, Atasözleri ve Özdeyişler", *Türkiyat Mecmuası*, C.23/Güz 2013

Edip Ahmet(2006). *Atebetü'l Hakayık*, (Haz. Reşid Rahmeti Arat). Ankara, TDK yayınları

Edip Ahmet(2006). *Atebetü'l Hakayık*,(Çev. Ayşegül Çakan), İstanbul, İş Bankası yayınları

KÖPRÜLÜ, Fuat (2009).*Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, Akçağ yayınları

KUDRET, Cevdet (1995). *Örneklî Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları

SALAR, İbrahim(2013). *Atabetü'l Hakayık'ta Fiiil*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

UÇAR, Erdem (2015). "Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası (1825-2016)",*Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*,2015/6

UYSAL, Selçuk (2007). “Yüknek’in Neresi Olduğu ve Edib Ahmet’in Mezarı Hakkında”,*Turkish Studies*, Volume 2/4 Fall

YILMAZ, Çağlayan(2013). *Atabetü'l Hakayık'ın Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

Yusuf Has Hacib(1999).*Kutadgu Bilig*,(Haz. Reşid Rahmeti Arat). Ankara, TDK yayınları

Yusuf Has Hacib(2017).*Kutadgu Bilig*,(Çev. Ayşegül Çakan), İstanbul, İş Bankası yayınları